

Najmlajši obtoženec procesa, na katerem so na smrt obsodili Bazovičane, Ciril Kosmač, je tisti čas označil takole ... »izkrvavljena in od krivic izmučena podoba sveta...«, a hkrati... zmučeni, toda neupogljivi junaki, ki so se borili za spremembo te podobe« (Pomladni dan).

Članek bi rad prikazal najprej to »izkrivljeno in od krivic izmučeno podobo sveta«, ki jo je ustvaril fašizem. Gre za njegovo notranjo in zunanjo politiko, zlasti nasproti SHS, stari Jugoslaviji. Za zadostno razumevanje je treba seči vse do leta 1925, ko se začne prava fašistična diktatura.

Krize leta 1924, ki je nastopila po volitvah 6. aprila 1924 z umorom socialnodemokratskega poslanca, odločnega antifašista Matteottija, je rešil Mussolini za novo leto 1925 na pritisk desnih fašistov — sam je mislil celo na odstop — ko je 3. januarja 1925 s svojim govorom pred parlamentom izjavil, »da sam sprejme politično, moralno in zgodovinsko odgovornost za vse, kar se je zgodilo« (Catalano, l. c. str. 110).¹ Začel pa je s stavkom: *Rešitev je v sili — moči.*

S tem se začne prava fašistična diktatura. Ukinitev vseh političnih strank in organizacij, uvedba fašističnega režima (osebne izkaznice, konfinacije, internacije, posebno sodišče po treh neuspelih atentatih na dučēja, ustanovitev OVRA, posebne policije proti antifašistom). PNF, fašistična stranka postane edina politična organizacija, ki so ji podrejene vse mladinske in delavske organizacije.

Vse leto je fašizem zaposlen predvsem v notranji politiki, čeprav je leto 1925 tudi leto Locarna (16. 10. 1925), podpis pogodbe, po kateri Velika Britanija in Italija garantirata meje Francije in Belgije, ki jih je ustvaril Versailles. Glavni tvorci pogodbe dobe celo Nobelovo nagrado za mir: Austen Chamberlain, Briand, Stresemann.

V tem času, ko se zahodno-evropske države vdajo mirovnim utvaram, ima fašistična Italija že svoje cilje.

Češki zunanji minister Beneš, je bil tisti ki se je v tem času trudil, da bi prišlo do podpisa balkanskega Locarna. O tem nam danes jasno govore italijanski diplomatski dokumenti² (Documenti diplomatici l. c. 25. 10. 1925, str. 164). Poljaki bi radi vzhodni Locarno. Kakor so tega odklanjali Nemci, tako je Mussolini bil proti temu, da se da kakšna generacija za balkanske meje, tu je hotel imeti proste roke.

Uradna fašistična publikacija »Gerarchia« — urednik ji je bil sam duče — je že junija 1925 menila, da Italija sploh ne podpiše

pakta »če se ne garantirajo meje na Brennerju proti Avstriji-Nemčiji«, dodala pa je, da je Italiji celo v prid, da je vzhodna meja od Brennerja do Snežnika meja, za katero leže *razdrobljene državnice Podonavja*. Tu je hotela fašistična oblast proste roke, kot je podobno weimarska Nemčija gledala na vzhod, na Poljsko.

Mussolini je bil prepričan, da bo za svoj pohod na Balkan lahko gradil na prijateljski pogodbi Italija-Jugoslavija iz leta 1924. Še 1925 je na tej podlagi sklenil Nettunske konvencije, ki so dale Italiji velike ugodnosti zlasti pri ribolovu v dalmatinskih vodah. Jugoslovanski zunanji minister Ninčić jih je podpisal z lahkim srcem, toda še isto leto je prineslo presenečenje v notranji politiki, ko se je hrvaški kmečki vodja Radić na nagloma pobotal s starim srbskim Pašićem in na to zadnji ni računal, so dalmatinski ljudje z vsemi Hrvati nastopili proti ratifikaciji Nettunskih konvencij. Italijanski diplomatski dokumenti nam to zelo nazorno prikazujejo tu in tam. Kratko in jedrnato npr. že 7. 7. 1925, kjer ocenijo Hrvate in Slovence za »avstrijakante«, da so pa Srbi »di sentimentali diverși verzo l'Italia« — drugačnih pogledov na Italijo.³

Dodajmo še kratko, da fašizem kot tak ni imel svoje linije zunanje politike razen fraz: občudovanje rimskega imperija, malo bolj konkretne zahteve »ovrednotiti italijansko zmago leta 1918«, za katero naj bi zahodni zavezniki z Ameriko vred ogoljufali Italijo. Ali kako naj se to zgodi, ni bilo načrta, fašizem je skratka zunanjo politiko prepustil svojim zaveznikom *nacionalistom*, mali desničarski stranki izpred I. svetovne vojne, ki je skoraj kompaktno prešla v vrste fašizma.

Mussolini je bil v tem času zunanji minister, podsekretar pa je bil Dino Grandi, mož, ki je ob pohodu na Rim prek bivšega predsednika vlade V. E. Orlanda prepričal kralja, da ni podpisal obsednega stanja in to ob mnogih drugih, skratka poklical Mussolinija v Rim in mu poveril sestavo vlade.³

V letu 1926 začne duče svojo »ofenzivno zunanjo politiko«, ko je z nasiljem počistil Italijo samo. Italijanski zgodovinar Nolfo⁴ piše, da je »odprl svoje napoleonsko leto«, zato je moral iskati sovražnika, na katerega bi zvrnil odgovornost za zlo, za neuspehe, in ga je našel v Franciji, kjer so dobili vso podporo italijanski antifašisti... Seveda se ni spustil v frontalni napad na Francijo, obrnil se je proti Jugoslaviji, članici male antante, ki je stala ob Franciji. Nolfo še ni poznal italijanskih diplomatskih dokumentov, zadel

pa je pravo; z jugoslovanske strani imamo danes o tem študijo Vuka Vinaverja.⁵

Italijanski diplomatski dokumenti nam pa izrecno potrjujejo, da je šlo za pravo »obkoljevanje Jugoslavije«; fašizem je bil agilen na vsem balkanskem polotoku v Bukarešti, Sofiji, Atenah, seveda tudi na Madžarskem in v Albaniji. Dino Grandi je na poročilo italijanskega poslanika iz Beograda² — (Documenti diplomatici l. c. str. 425 dok. 329 od 15. 9. 1926), da je list »Reč« priobčil članek o obkoljevanju Jugoslavije, pripisal: Da, prav to hočemo, in je dodal svojo parafo. Mussolini nam pa je v navodilih svojim poslanikom poudarjal (zlasti za Bukarešto in Sofijo), naj taktično spodbijajo trditev o obkoljevanju. Ni pa uspel, da bi Beograd uklonil; Srbija je bila pretesno povezana in to še pred I. svetovno vojno s Francijo, zdelo se ji je preveč riskantno sprejeti novo vlogo, da bi v odvisnosti od fašizma na Balkanu igrala prvo violino.

Zato je Mussolini ubral drugo pot; ob strani mu je stala londonska konservativna vlada, pritisnil je na Albanijo — italijanski dokumenti govore o tem jasno — in Albanija je klonila: 30. novembra 1926 je podpisala arbitražni in prijateljski pakt z Italijo, s katerim se je podredila skoraj popolnoma fašistični sili.

Mussolini je čutil, da igra hazardno igro. Že 30. septembra 1926 (Ital. dokumenti l. c. dok. 442—444 str. 346—347) je zaukazal načelniku vrhovnega štaba, naj pripravi za vsak primer 21 divizij; ves dokument je izliv Mussolinijevega besa na državo in narode Jugoslavije.

Do najhujšega ni prišlo decembra 1926, čeprav je tudi Francija premikala svoje čete ob italijanski meji z izgovorom, da gre za enote, ki so se vrnile iz kolonij. Pač pa je padla beograjska vlada in Ninčić je za nekaj let zapustil zunanje ministrstvo. Iz italijanskih dokumentov vzemo, da je Rimu očital, da je prelomil (seveda tajni) dogovor, da mora glede Albanije ostati status quo. Bo držalo, toda dodati je treba, da je stara jugoslovanska politika računala tudi z delitvijo Albanije. Po italijanskih virih⁶ vemo, da je Aleksander v Parizu v intervjuju odkrito izrekel: Albanija ni zmožna suverenega življenja, in je predlagal delitev, Srbi bi se zadovoljili s severnim delom do Drima. Fašizem jim pa niti tega manjšega dela ni privoščil, saj bi mu ogrozili še tu »njegovo« jadransko morje; skliceval se je na izjavo iz leta 1921, po kateri mora ostati Albanija nedeljiva, ali... cela pod italijansko kontrolo.

Samo mimogrede bi omenil, da se je v tem času vnela ostra časopisna gonja med fašističnimi centralnimi listi na eni strani in beograjskimi na drugi. Rim je Srbom očital

»nehvaležnost«, češ da so bili Italijani in njih mornarica, ki je razbito srbsko vojsko reševala; akcent je bil na »razbito«. Lahko je bilo vračati: Kaj pa Kobarid, ko so avstrijsko-nemške čete zajele stotisoče Italijanov, zaplenile na tisoče topov itd.?

Vse leto 1927 je bilo napeto. Šele jeseni je Francija z Jugoslavijo podpisala prijateljsko pogodbo, ki pa je bila parafirana že spomladi 1926. Vinaver po dobrem pregledu meni,⁵ da je zunanja politika v tem primeru bila korektna, v Srbiji in drugod po Jugoslaviji so se oddahnili in zlasti srbski narod da je sprejel podpis celo z entuziazmom.

Sporedno z zunanjo politiko teče notranja Mussolinijeva politika: Tam pritisk na Jugoslavijo, tu pa vedno večji pritisk na slovensko in hrvaško manjšino.

Ob prvem atentatu na Mussolinija 1925 — bilo je novembra — so tržaški fašisti razbili uredništvo in tiskarno slovenskega lista »Edinost«. Bilo je še leto 1925, ko je Jugoslavija podpisala Nettunske konvencije, o čemer je bil zgoraj govor. V Zagrebu so bile protifašistične demonstracije, toda zunanji minister Ninčić se je opravičil (Documenti diplomatici l. c. str. 123 in 168), češ da gre za italijanske notranje zadeve in se nihče nima pravice vtikati. Omeniti je treba znano dejstvo, da velike države zmagovalke iz I. svetovne vojne niso sprejele nikakršne obveznosti do narodnostnih manjšin; te so vezale le premagane in na novo nastale države. S te strani je imel fašizem »proste roke«. Kako so tržaški in goriški Slovenci sprejemali tako zadržanje? Levičarji, katerih število je kar naraslo pri volitvah 1924, saj je bil izvoljen Jože Srebrnič, so vedeli, da od Karadjordjeve Jugoslavije ni kaj pričakovati; narodni in katoliški pa, čeprav so bili za Jugoslavijo, ali tako, kot je bila, je vsak primorski človek kritiziral. Kralj Aleksander in Ninčić bi najbrže dala vso »Julijsko Benečijo« za severno Albanijo, za Skader.

V teku leta 1926, ko se Italija še pogaja z Jugoslavijo, ne zaznamo prav očitnih udarcev, toda videli bomo pozneje, da je italijanska policija že začela ovirati prireditve slovenskih prosvetnih društev. Po podpisu pogodbe z Albanijo je pa kar završalo... Zlasti leto nato.

Ni moči dati podrobnosti, saj o tem piše Lavo Čermelj v svoji knjigi⁷ in Elio Apih ga v marsičem še dopolnjuje.⁸ Glavni udarec je fašizem namenil *prosvetnemu delu* Slovencev in Hrvatov, proti vsem prosvetnim društvom, dramskim odrom, knjižnicam, pevskim zborom;« v petih mesecih od 29. junija 1927 do začetka leta 1928 so bila vsa društva razpuščena in njihovo imetje zaplenjeno...« (Čermelj l. c. str. 116).

Ne bi tu navajal statistik o številu društev, za naš namen naj omenim česar še nikjer nisem našel zapisano: Po letu 1918 so se Goričani in Tržačani tako prebudili in razgibali, da so nastala prosvetna društva in knjižnice po majhnih vaseh, po vasicah v gorah (npr. Kal—Koritnica pri Bovcu), kjer jih preje ni bilo in pozneje tudi ne. Udarec je zadel v živo prav vse; naj še dodam, da je marsikje, čeprav je bilo društvo ustanovljeno od narodnih, slovenski komunisti sodelovali ne samo kot gledalec, temveč tudi kot aktiven delavec. Omenim naj zopet Bovško, ki je imelo lepo število levičarjev-rudarjev v Rablju; ti so sodelovali zlasti v pevskih zborih (Log pod Mangartom, Bovec, že imenovano društvo Kal-Koritnica, kjer so levičarji prevladovali).

Za nas je važno dejstvo, ker je udarec po prosvetnih društvih v direktni zvezi z *ustanovitvijo* ilegalnih organizacij TIGR na Goriškem in BORBA na Tržaškem, ki sta po svojih ustanoviteljih »narodnik«, toda imata od vsega začetka med člani tudi precej levičarjev.

Da je zunanje ministrstvo pri ukinjenju prosvetnih organizacij imelo svoje prste, nam dokazujejo do sedaj še nepriobčeni dokumenti, ki jih hrani še nepregledani, toda zelo zmedeni arhiv tržaške in goriške prefekture in PNF v arhivu I. Z. D. G. Ljubljana.⁹

Mesec dni po okrožnici notranjega ministrstva, ki je ukinilo prosvetna društva (L. Čermelj l. c.), se je oglasil podsekretar zunanjega ministrstva, nam že znani Dino Grandi, in poslal 19. avgusta 1927 brzojavko (št. 242 669/4458, ta in ostale v 3 fasc. II mapa IZDG) kot strogo tajno notranjemu pravosodnemu in še prosvetnemu ministru ter zahteval:

»Kar najbolj natančno in jasno situacijo slovenske drugojezične manjšine glede šol (srednje in osnovne), društev, verskega udejstvovanja, da dobimo realno situacijo«. In še doda, da »jo potrebujemo, da zajezimo antiitalijansko kampanijo v Jugoslaviji«.

Motivacija zahteve je svojevrstna ali tudi vprašanja glede podatkov npr. šol, saj jih je ukinila že Gentilijeva reforma liberalno-fašistične vlade, to se pri nas premalo podčrtuje. Reformo je začel pripravljati filozof, minister Croce, ki je v začetku tudi občudovalec dučerja. Ne vemo pa, ali je Gentilijeva reforma s poitalijančevanjem vseh šol (1. 10. 1923) še ne leto po »pohodu na Rim«, bila tudi v Crocejevem osnutku.

Grandijevo zahtevo je ministrstvo (javna varnost, tretja sekcija št. 020 0 10) poslalo brzojavko vsem obmejnim prefekturam s pozivom, naj odgovore, da se zadosti zunanjemu ministrstvu.

Vsi dokumenti niso ohranjeni v arhivu tržaške prefekture, komaj da v njem najde-

mo le drobce. Iz pregleda zaporednih števil je razvidno, da se vsaj tržaški prefekturi — za Gorico in Pulj ne vemo nič — ni prav nič mudilo. Notranje ministrstvo urgira 29. 8. 1927, nato zopet 3. 9. 1927... Tržaška prefektura odgovarja pa 2. 9. 1927, toda naj takoj dodam, da nam je ohranjen le nekak osnutek odgovora, ki ni originalna kopija odposlanega v Rim. V tem osnutku gre za kratek odgovor res v brzozavnem stilu:

Hrvaški element je omejen, izoliran... nemški, teh je 3000... raztresenih z dvema organizacijama...

Slovinci so »številni, močni, po štetju 1921 60.000, računamo, da jih je še 55.000.

Na periferiji mesta jih je v skupinah 18 tisoč; v majhnih kmečkih občinah Krasa in v obmejnih krajih sestavljajo absolutno večino.

1. januarja 1927 so imeli edino društvo Edinost z odkrito političnim statutom in več drugih, kakor:

17 športnih, 79 kulturnih, 75 gospodarsko-trgovskih zadrug.«

Nato citira avstrijski zakon, po katerem so bile organizacije ustanovljene, in vse nadaljnje italijanske zakone iz let 1922—1927. Doda kratko poročilo o razpustu društev med leti 1926—1927 in pojasni, da so bile te organizacije »slavofilske... z iredentistično tendenco«, da so bili nastopi »zborov, predstav, plesov in koncertov« leta 1926 omejeni najprej v javnih lokalih po členu 29 zakona javne varnosti iz 1889. Nato pa je prišel razpust...

Osnutek odgovora v Rim se s tem konča. Ne bi se spuščali v oceno statistike o Slovencih; prepisana je iz priloženega listka pisane s črnilom.

Priložen je pa še drug list brez številke, ki obsega zapis o »Slavi« — Slovencih, nosi pa že datum 7. 7. 1927, ki je za nas zanimiv. Dva tokova, pravi, obstajata, ki se ločita glede zadržanja do Slovencev, oba sta pa pretirana v svojem gledanju.

Prvi: dati je treba Slovincem »neko pomoč, pokazati neko simpatijo« in poročati v Rim s polnim optimizmom. Poslanec Wilfan da se je tega zavedal in to izrablja, dela, da se »manjšine priznajo s tem, da jih sprejmejo v Društvo narodov«.

Optimizem da je tako velik, da je G. Cosovel, Slovenec, postal fašistični tajnik nekje na Krasu. Ko mu je sin umrl, je truplo bilo pokrito s slovensko zastavo in tako pokopano.

Drugo gledanje na Slovence je pesimistično, ali hudič da ni tako črn, kot ga slikajo. In še tretja priloga je tam tudi z datumom 7. 7. 1927, ki je najbrž v zvezi s »pesimističnim gledanjem«, saj tu piše: Drugorodci so nemirni, niso zadovoljni pod režimom. Slovenska iredenta živi. Ne sme se sprejeti Wilfanov predlog, to je priznanje manjšine v

Društvu narodov, ker s tem stopijo v fašijo. »Jutro« (ljubljski dnevnik) se joče nad usodo Slovencev.

Nekaj pripomb k vsemu temu, k tem kratkim in nejasnim zapiskom, zlasti kar zadeva poslanca Wilfana in Društvo narodov. Iz »Eдинosti« z dne 21. 5. 1925 vemo, da je v Trstu bilo ustanovljeno »Društvo za Društvo narodov«; tega fašistične oblasti niso nikdar potrdile. Pisec pripomb je nejasen, skoraj gotovo pa velja tu edina razlaga: Wilfan se je trudil za priznanje tega tržaškega društva, fašisti so pa menili, da bi s tem priznali tudi manjšino, to se pravi, manjšina bi dobila indirektno od italijanske oblasti neko pravico, da se obrača na Društvo narodov.

Vprašanje »optimistov« in »pesimistov«, sodim, da razrešuje poročilo, ki se hrani v arhivu tržaške kvesture iz let 1926—1943 (gre za urejen arhiv IZDG, arhiv fasc. 1009). O tem piše prof. Apih (l. c. str. 259—261). V fašističnih vrstah Trsta je bila od 1926 dalje precej huda kriza. Šlo je skratka za upor proti začetniku fašija v Trstu Giunti, požigalcu Narodnega doma. Intransigentna smer gre za Giunto in za tajnikom fašijev v Rimu, radikalnem Farinacciju; ti so bili pesimisti glede »Slavov« v prefektovem poročilu, ki jih je vodil Renato Ricci. Za njim so šli mlajši ljudje in vsi prišleki iz Italije. Druga smer, »optimisti« — k tem so se prištevali starejši, zmeri avtohtni Tržačani in Istrani pod vodstvom Suvicha, ki je bil tudi iz Istre (bil je v sredi tridesetih let podtajnik zunanjega ministrstva). Ti »optimisti« so vse prišleke, (pod avstrijsko oblastjo so znani kot »regnicoli») pravi poročilo, nazivali »cifarelli« (neprevedljiva psovka za južnake). Stari tržaški »Piccolo« je bil glasilo avtohtonih, medtem ko so prišleki in radikalni elementi imeli glasilo »Popolo di Trieste«, ki je bil uradno glasilo tržaškega fašija. Apih (prav tam) po tržaških virih še dodaja, da je razdvojenost segala tudi v vrste bivših bojnikov (Compagnia dei combattenti iz I. svetovne vojne). Bolj konciliantna smer je našla oporo v liniji škofa A. Fogarja, s katerim so imeli stike tudi antifašistični mazzinijevci-republikanci. Lahko dodamo, da tudi tržaški in goriški kulturniki niso bili nikdar zagrizeni fašisti, mnogi niti fašisti ne (Saba, Giotti, Stuparich, katerim je bil blizu tudi gradeški pesnik Biago Marin). Ti vsi so bili mnenja, da bi naravna asimilacija rešila problem »Slavov«, za to pa je treba času dati čas.

Mogoče nam bo s temi pripombami pisanje tržaškega perfekta bolj jasno. Dodati pa je treba, da je že viden novi fašistični stil, ki ima svoje izrazoslovje. Npr. misel »priznati manjšino« bi pomenilo, da stopijo v fašijo.

Da pa napetost, oziroma spor med fašisti ni bil le boj dveh smeri v isti stranki, imamo

dokaz iz leta 1930, ki zadeva BORBO in TIGR in same Bazovičane.

Bistvo zadeve nam kratko in jasno v svojih memoarih daje bivši član Borbe Španger.¹⁰ Bazovičani in drugi so bili obtoženi 99 zločinov, med temi 17 umorov. Španger pravi, da »od teh 17 umorov smo vedeli le za enega, ki se je dogodil po nesreči ob času razstrelitve peklenškega stroja v tiskarni na »Il Popolo di Trieste«. Po nesreči, to se pravi, da to ni bil nameren umor. Tako so se branili vsi prizadeti obtoženi, sodišče pa ni dokazalo niti enega umora... Španger nadaljuje: »Napihnjena stvar, potrjena in prilagojena okoliščinam« (Španger l. c. str. 115—116). Človek bi pričakoval ostrejšje izraze, ali v svoji preproščini skrivajo resnico, ki je bridka, saj so padle nedolžne mlade žrtve.

V še ne urejenem arhivu (IZDG l. c. fasc. 9) se hrani kar zajeten fascikel, dobro ohranjen, ki obsega osebni arhiv Alessandra Nicoterra, fašističnega novinarja, zastopnika poročevalskega urada Agenzia Stefani v Trstu, nato pa v letih 1941—1943 v Ljubljani. Nicoterra nam je v svojih pismih in poročilih zapustil sliko pravega stoddotnega fašista. (V priloženi knjigi družinskih stroškov, ki jo je osebno vodil, je neke sredi nepopisanih listov slovenski zapis o kilogramih fižola itd. Je imel pač »služkinjo« — Slovenko).

Za naše obdobje — leta 1918—1930 — nam sporoča zelo zanimive stvari. Gre za zapisek, ki zadeva tudi »sabotažo« (tako sodim, da je treba poimenovati ta akt) v tiskarni »Il Popolo di Trieste« in smrt tam se mudečega novinarja Guida Nerija. Zapisek je res šele iz leta 1939, iz pisma dr. Vitu Mussoliniju, direktorju Popolo d'Italia v Milanu, glavnemu glasilu fašizma. Nicoterra piše, da je leta 1930 med »Piccolom« in Popolom di Trieste« izbruhnila »lotta aperta« — odkrit boj. Iz uredništva »Piccola« da je prišla insinucija, ki jo je zagrabila tudi policija, da je namreč Guido Neri »sam prižgal bombo, ki jo je hotel podtakniti, in je po nesreči končal«. Posledice: Urednike »Popola« so zaprli, direktor je bil odpuščen. Sam tržaški federalni tajnik je moral iti. In najlepše dodajamo mi: »Mayer, lastnik Piccola, je iz svojega žepa plačal 250 tisoč lir, da so lahko izplačali odpuščene novinarje. Novi direktor »Popola di Trieste« pa je postal eden iz uredništva »Piccola«, ki pa je še nadalje imel plačo »Piccola« vse do 1938. (IZDG pod 9 l. c. fasc. z začasno oznako 21.)

Vsi ti podatki so po moji vednosti novi, ne najdeš jih ne v literaturi slovenskih in ne italijanskih antifašistov; najobširnejši pa je prof. Apih.⁸

Strog zgodovinar bi poskušal podatke Nico-terre preveriti... Res, toda sporočilo tega polnokrvnega fašista je v eni točki že sprejemljivo, jasen dokaz je, kakšna etična nače-

la so vladala med fašisti samimi. Zadevajo tudi stari tržaški »Piccolo«, njegovega lastnika in urednike.

Nicoterra pravi, da je novi urednik »Popola di Trieste« imel plačo tudi pri »Piccolu« vse do 1938. Tega leta je Mussolini po Hitlerjevem vzgledu začel svoj »antisemitski boj«. Nicoterra, ki se je boril na liniji čistega fašizma, proti »Piccolu« in njegovemu toku avtohtonih tržaških in istrskih fašistov, pa ni povsem objektivni v svojem poročilu, ko nam prinaša »vzгляд Rina Alessija«, urednika »Piccola«, o katerem piše, da je že 1925 znal priti do izkaznice fašistične stranke, da se je sam bahal s tem, da je bil sošolec Mussolinija itd. Očitki so mogoče upravičeni, Nicoterra pa pozablja, da je Rino Alessi¹ bil tudi »nekaj«. Dopisnik in vojni poročevalec med I. svetovno vojno pri listu »Secolo«, ki je bil glasilo demokratičnih interventistov, Bissolati-ja itd., bivših socialnih demokratov, ki so se že pred I. svetovno vojno odcepili od socialistične stranke; tedaj je bil njih glavni nasprotnik »socialist« Benito Mussolini. Bil pa je Leonida Bissolati, z njim zgodovinar Salvemini itd. (več gl. Milica Kacin-Wihin pod 12), ki so se v letih 1915—1920 trudili za prijateljske odnose in sporazum z nastajajočo državo južnih Slovanov. Alessi je pisal o tem svoje spomine, toda ko je prišel v Trst, v »osvobojeni« Trst, je postal vse drugačen. V italijanski zgodovini je dostikrat in zelo dosti govora o »konformizmu«, govor o tem, kako si stranke prilagajajo svoje programe zlasti takrat, ko pridejo na oblast (največji tak preokret je bil leta 1876, ko pade »desnica«, ki je zgradila združeno Italijo, nova stranka »levica« pa je že zvođenela in gre po poti prejšnje »desnice«). Bile so tudi osebnosti, ki so šle po poti konformizma. Alessi je osebno tak tip. V Trstu je postal »triestino«, »antislavo«, spisal knjigo »Trieste viva«, kjer brani vse, kar je »tipicamente triestino«; irendentiste, stare liberalce, socialističnega desničarskega Puecherja, ki se je spopadel s slovenskim socialistom Regentom itd. (glej še Apih I. c. s (2). Samo za »Slave« Alessi nima lepe besede.

Kljub temu ta Alessi ni A. Nicoterra ljub, čeprav sta oba fašista; Alessi je namreč 1938, ko so »žida« Mayerja, čeprav senatorja, izrinili od »Piccola«, celo lastnik (vsaj delni) tega lista. Nicoterra piše leto nato proti Alessiju (25. 11. 1939). Mu je bil nevoščljiv? Ali ga je obsojal, ker je le do neke mere ob strani škofa Santina branil žide? (Mogoče je to delal kot solastnik »Piccola«.)

Tako je bilo vzdušje v letih 1925 do 1930 za Slovence in Hrvate pod fašistično Italijo, ko je zunanja politika fašizma gledala v Jugoslaviji svojega največjega sovražnika in je notranja politika izvajala genocid nad jugo-

slovanskima manjšinama. Naj so se fašistični tokovi v Istri, Trstu in tudi v Gorici, med seboj sprli tudi glede nastopa do »Slavov«, stoji dejstvo, da tudi smer umirjenih fašistov ni mogla prav nič napraviti za naše ljudstvo, tudi če bi hotela, saj je bil duče Mussolini tisti, ki je odločal. Znani publicist Ludwig je nato v letih trideset izdal svojo knjigo »Gespräche mit Mussolini« — Pogovori z Mussolinijem, ki so bili prevedeni v mnoge jezike. Uvod pove, da je Mussolini delo prebral in odobril. V njem pa je napisano na nekem mestu »der Slawenhasser Mussolini« — sovražnik Slovanov... Nastanek BORBE—TIGRA v tem vzdušju je bil nujna posledica razmer; pritisk rodi protipritisk, zavedni mladi ljudje, ki so vzljubili svojo narodno dediščino, svoj jezik, kulturo svojega ljudstva, niso mogli sprejeti fašistične »podobe sveta«. Borili so se »za spremembo podobe tega sveta«, kot lepo pravi pisatelj Ciril Kosmač in najvidnejši izmed mnogih, štirje so padli na Bazovici. Seme pa je ostalo. Vzklilo je zlasti 1941 z NOB, a leta 1943 še posebno z Bazo- viško brigado.

OPOMBE

1. Franco Catalano, *L'Italia dalla dittatura alla democrazia*, Milano 1962. Federico Chabod, *L'Italia contemporanea*, Torino 1961. Delce obsega predavanje tega valdostanskega zgodovinarja na pariški univerzi 1950. Važno pa je, da so njegovo periodizacijo sprejeli vsi antifašistični zgodovinarji. — 2. I documenti diplomatici italiani — Ministero d'affari esteri, Serie 7, zlasti 3. in 4. Glej še I. Juvančič, *Pred 40 leti 1926—1928*, Primorski dnevnik, 14. 12. 1966. — 3. Dino Grandi. Vloga tega še živega moža je bila važna. Ob pohodu na Rim se trudi, da bi preprečil krvolitje in spopad z vojsko; je eden izmed akterjev, ki so vplivali na kralja, da ni podpisal obsednega stanja. O tem Nuova Antologija, oktober 1972, Epoca XXIII, št. 1150 — 15. 10. 1972, Discussione 9. 11. 1972. št. 37 Antologija zlasti navaja vso tekočo važno literaturo. Ni treba še posebej omeniti, da je bil Grandi in njegova resolucija 25. julija 1943, ki je zadal prvi udarec za padec Mussolinija. — 4. Ennio di Nolfo, *Mussolini e la politica estera italiana 1919—1933*, Padova 1960. — 5. Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Madjarska 1918 do 1933*, Beograd 1971. Študija z obširno dokumentacijo; avtor mora nujno upoštevati Italijo. — 6. Torre-Mosca-Toscana, *La politica estera italiana 1914—1943*, Torino 1963. — 7. L. Čermelj, *Slovinci in Hrvati pod Italijo*, Ljubljana 1965. — 8. E. Apih, *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia*, Bari 1966. — 9. Neurejeni italijanski arhiv IZDG, Ljubljana, fascikli 1 do 30 s svinčnikom napisano oštevilčenje (manjka pa: 2, 11, 14, 15, 18, 19, 20. Le fascikli 4, 5, 7 sestavljajo neko urejeno enoto (goriška kvestura in prefektura). In še 8, 26, 30, arhiv PNF. — 10. V. Španger, *Bazoviški spomenik*, Trst 1965. — 11. Rino Alessi, *Dall'Isonzo al Piave*, Milano 1966. *Trieste viva*, Roma 1954.